

Könyvgyűjtemények Szlovákiában*

Dancs Szabolcs

Bevezetés

Írásomban a mai Szlovákia területén egykoron fellelhető könyvgyűjtemények, könyvtárak történetével foglalkozom, különös tekintettel e dokumentumtáraknak a szlovák nemzetiségi mozgalmak idején betöltött szerepére.

Mivel vizsgálódásaim során főként szlovák nyelvű forrásanyagra támaszkodtam, felmerül rögtön a probléma: a személy- és helyneveket mely nyelvi megfelelőjükön lenne hasznos és ildomos lejegyezni. Úgy döntöttem, hogy míg az egyes települések neveit mind magyarul, mind szlovákul megadom, addig a személyek esetén, ha a magyar történetírásban és szakirodalomban ismert személyiségről van szó, akkor a bevett – magyar – névalakot használom, míg a szlovák nemzetiségű és – valószí-

nűsíthetően – identitástudatú egyének szlovák nevéükön kerülnek említésre.

Kérdéses ugyancsak, hogy ama földrajzi területet, amelyre vizsgálódásunk korlátozódik, mely elnevezéssel illessük. Míg nálunk, Magyarországon a közbeszédben és a szakirodalomban egyaránt a Felvidék elnevezés használata a szokásos, addig a szlovák történetírásban kialakult hagyomány a Szlovákia elnevezést bővíti ki szélesebb jelentéstartalommal, Szlovákia története alatt a mai Szlovákia területének történetét értve (l. erről: Kovač 2001, 5-11. p.). Mi ez utóbbi felfogást érezzük közelállónak, annál is inkább, mert a Felvidék szó – tapasztalatunk szerint – sok esetben túlon túl nagy érzelmi telítettséggel bír, a szlovákok számára pedig igen alig elfogadható.

* A dolgozatot a szerző a Debreceni Tudományegyetem informatikus könyvtáros szakának könyvtártörténeti kurzusára készítette.

A nemzeti megújodást megelőző korszakok könyvgyűjteményei

A közigazgatáshoz kapcsolódó könyvtárak, városi könyvtárak etc.

A Szlovákia területén föllelhető első könyvgyűjteményekkel kapcsolatban bizonyítékok híján csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg.

Valamiféle könyvgyűjteménnyel rendelkezhetett *Marcus Aurelius* (161–180), aki 172-ben a Garam menti táborban vetette papírra *Beszélgetések önammal* című műve első fejezetét. Szinte teljes bizonyossággal feltételezhető, hogy a Gerulatan (a terület ma Pozsonyhoz tartozik) vagy Celamantiában (ma: Izsa (Iža)) található Jupiter-templomok különböző római kéziratos kódexeknek voltak a birtokában.

A római kor után, a kereszténység felvétele előtt a főként Nyugat-Európából beáramló (ír, skót, frank, olasz) misszionáriusok hoznak magukkal könyveket, a hit dolgait terjesztendő és oktatóként. Az első valódi könyvgyűjtemények azonban csak ezután, az egyházi intézmények kiépülésével, a kilencedik században jönnek létre. Azt mondhatjuk, hogy ettől kezdve valamiféle könyvgyűjteménnyel rendelkezt minden templom, plébánia, érsekség, püspökség, káptalan, kolostor, iskola stb., valamint az állami adminisztráció központjai, illetve az egyéb központok: vármegyék székhelyei, a földesúri birtokok központjai előbb a várakban, majd a kastélyokban, a különféle kamarák, vám- és sóhivatalok stb.

847 és 873 között Pribina és Koceľ morva fejedelmek több mint 40 templomot építenek fel. E templomok egy része jogi természetű könyvekkel is rendelkezhetett: a keleti frank uralkodóknak érdekében állt a náluk érvényben lévő jogrendszer kiterjesztése a keletebbre fekvő területekre. Talán ezen főként egyházi jogi könyvek tanulmányozása készítette később Szvatoplukot, hogy *Konstantín* (Ci-

rill) és *Metód* bizánci tudósoknak országába való küldéséért folyamodjon.

830-ig működött Nyitrán a Nyitrai Fejedelemség archívuma, ami azután – 870-ig bezáróan – a Nyitrai Részfejedelemség, majd a központi uralkodó, illetve a magyar részfejedelemség archívumaként működik tovább. Miután a 9–15. század között Nyitra gyakorta van kitéve katonai megszállásnak, a könyvgyűjtemény fokozatosan elpusztul.

A magyar uralomtól kezdve lassan kiépülő közigazgatásban a királyi birtokok feletti felügyeletet az ispánok gyakorolják. Az ispánok bírói jogkörrel, valamint önálló hadsereggel rendelkeznek. A megyei közigazgatás központjai az ispáni várak voltak, ahol ispáni archívumok jönnek létre, amelyek az idők során nagyrészt megsemmisülnek.

A városokban alakuló kézműves céhek mind külön alapszabályzatot hoznak létre. Ezeket gyakorta könyvalakban őrzik. Az egyes mestereknél a „céhes ládikóban” őrződnek emellett a céh működésével kapcsolatos dokumentumok, szabályzatok, valamint az országos érvényű jogszabályok gyűjteményei. A 17. századra körülbelül ezer céh működött Szlovákia területén.

Említést érdemelnek továbbá a különböző kamarák, példának okáért a Selmecebányán (Banská Stiavnica) található főkamara hivatal, amely a többihez hasonlóan a kamarai tevékenységgel kapcsolatos iratok és szakkönyvek őrzését is feladatának tartja.

A jogi aktusok számának növekedésével, az okiratok kiadásának megszaporodásával fejlődésnek indulnak a különböző közigazgatási, jogi könyvgyűjtemények. A királyi vagy földesúri privilégiumokkal rendelkező városokat privilégizált helyzetük biztosításának igénye arra ösztönzi, hogy saját archívumokat hozzanak létre. Itt őrzik a privilégiumot biztosító okiratokon kívül az egyéb okiratokat, szerződéseket, végrendeleteket, számlakönyveket és jegyzőkönyveket, amelyek gyűjtésére előbb rendezkednek be, mint a csak később létrejövő megyei le-

véltárak. A legjelentősebb városi archívummal Pozsony, Szokolca, Nagyszombat, Trencsén, Zsolna, Körmöcbánya, Selmecebánya, Besztercebánya, Zólyom, Késmárk, Lőcse, Eperjes, Korpona, Bártfa és Kassa rendelkezett.

A Nagyszombati Egyetem

A szlovákiai könyvtártörténetet illetően nagy jelentőséggel bír a Nagyszombati Egyetem megalapítása.

Amikor 1566-ban *Oláh Miklós* érsek papi szemináriumot hoz létre Nagyszombaton, az intézmény szuperintendánsának *Telegdi Zsigmond* mellett a szlovák származású *Novák Miklóst* (Mikuláš Novák) nevezi ki, az igazgatói székbe pedig az ugyancsak szlovák származású *Ján Matejovot* ülteti. A szlovák történészek mindebből arra következtetnek, hogy a kollégium elsődleges célja szlovák papok képzése volt. Az intézmény már ekkor saját könyvtárral rendelkezik. A szeminárium működése azonban *Bethlen Gábor* idején ellehetetlenül.

Pázmány Péter 1619-ben papneveldét alapít Bécsben, amely 1623-tól kezd meg működését. Vezetője 1626-1654 között a zsolnai származású *Ján Hnyra*. A Pazmaneumon 1638-ban 62, zömével szlovák növendék tanul. A nevelde saját könyvtárral, illetve könyvtári katalógussal is rendelkezik.

Az ugyancsak *Pázmány* által alapított Nagyszombati Egyetem 1635. október 18-án kezd el működését. Ezen a napon tartja első előadását a szlovák *Martin Palkovič* professzor, aki az első három esztendőben az egyetemi könyvtár prefektusa. 1635-ig a könyvtárhoz kerül az egykori jezsuita kollégium könyvtárának könyvállománya. Az 1632-ben kezdett katalógust a későbbiek során a szerzeményezési listákkal bővítik. Ezek tanúsága szerint 1690-ben a könyvtár körülbelül 5000 kötetel rendelkezett. 1777-ben az egyetem Budára költözik. Az addigra 15 ezer kötetre duzzadt könyvállománynak csupán kicsiny része marad az ekkor létrejövő Nagyszombati Akadémián.

Magánkönyvtárak

Az első olyan szlovákiai magángyűjtemény, amelynek létezését okmány bizonyítja, *Mutimír* (Muthmerius) szepesi prépost gyűjteménye. *Mutimír* 1274-es keltezésű testamentumában a szepesi káptalanra hagyományozza könyveit, amelyek listája a végrendeletben fellelhető. A prépost arról is rendelkezik, ha valaki valamely könyvet a káptalantól el tulajdonítani szándékozna, az egyház átkozza ki az illetőt.

A szlovákiai magánkönyvtárak állományai a 16. századtól kezdve, a különböző leltárak és testamentumok révén viszonylag jól dokumentáltak. A 17. század közepéig több ezer magángyűjteményről van tudomásunk, amelyek – a fennmaradt lajstromok tanúsága szerint – állományuk méretét tekintve felülmúlták a különböző intézmények könyvgyűjteményeit.

A könyvekről szóló különféle jegyzékeket nem hozzáértők, hanem elsősorban városi hivatalnokok készítették, ezért ezek igencsak pontatlanok: ha egy kötetben több mű is található, arról nem szerezhettünk tudomást, csupán a könyvek számáról alkothatunk képet. Voltak azonban ritka esetek, amikor az állományhoz valódi katalógus készült: *Thurzó György* például a kassai születésű *Hummelt* bizza meg, hogy készítsen (betűrendes) katalógust Nagybiccsén (Bytčán) található reneszánsz könyvtárához.

A 16. századtól, a reformációtól kezdve megszaporodik a városi polgárság birtokában lévő kisebb-nagyobb könyvgyűjtemények száma. Jelentős kéziratos könyvgyűjteménnyel rendelkezik a pozsonyi városi jegyző, *Liebhart Egkenfelder*, aki 1457-ben halt meg. Egy 1592-es leltár szerint 750 kötetre rúg a szintén pozsonyi *Ján Michal Brut* magánkönyvtára. Nagy könyvtárral rendelkezett azon kívül *Jakub Selecký*, aki 1639-től főbíró Pozsonyban.

Nagyszombaton igen jelentős könyvtárral bírt *Ján Sambucus* (*Sámboky János*), aki anyai részről szlovák származású volt. Gyűjteményét főként kézira-

tok, de részben nyomtatott könyvek is alkották. Sambucus 1565-től udvari történész Bécsben, a saját maga által kidolgozott katalógussal rendelkező könyvtára halála után a Bécsi Udvari Könyvtárra szállt.

Az 1629-től városi jegyzőként működő szakolcai (skalikai) Ján Rakolupský könyvtárát a Nagyszombati Egyetemre hagyta. Trencsénben a helyi evangélikus latin iskola vezetői rendelkeztek kisebb-nagyobb könyvgyűjteménnyel. A már említett Nagybiccsén Thurzó György várnagy helyettese és tanácsosa, *Rimay János* is viszonylag jelentős könyvtárat hoz létre, amely 1624-ben 609 kötetet tartalmaz. Sajnos, ekkor a könyveket széthordják, és csupán 139 kötet marad a helyén. Nagybiccsével kapcsolatban a Thurzó-család tevékenysége érdemel külön figyelmet. Thurzó Ferenc nyitrai püspök 1563-ban csatlakozott a reformációhoz, 1571–1574 között reneszánsz várkastélyt építtetett. Fia, György 1585-től árvai ispán, majd nádor volt. Jelentős reneszánsz könyvtárat hozott létre, ahol a könyveket fali szekrényekben őrizték. Ő az, aki amint azt fentebb említettük – 1610-ben katalógust készített könyveiről betűrend és forma szerint. Könyvtára teológiai és humanista irányultságú, természettudománnyal és társadalomtudománnyal foglalkozó könyveket egyaránt tartalmazott. A gyűjteményt a nádor halála után az özvegy szétosztotta leányai között.

Miután e helyütt nem sorolhatunk föl minden magángyűjteményt, elégedjünk meg néhányak csupán a megemlékezésével: *Dernschwam János* gyűjteménye Besztercebányán a 16. században; *Baltazar Steck* selmecebányai városi jegyző könyvtára a 15–16. század fordulóján; *Pavol Rubigallus*, költő és író magángyűjteménye ugyancsak Selmecebányán; *Wernher György* városi jegyző könyvtára Eperjesen a 16. században.

A könyvgyűjteményekről szóló testamentumok és összeírások alapján megállapítható, hogy a 16–18. században Szlovákiában tudomásunk szerint 353

magánkönyvtár létezett, amelyek összesen 13 775 kötetet tartalmaztak (Mažovčík, 1992, 91.p.).

A szlovák nemzeti megújulás korszakának könyvgyűjteményei

A szlovák nemzeti megújulás korszaka a 18. század végére, a 19. század első felére esik. Miután a szlovák nemzetiségi mozgalom nem rendelkezett megfelelő intézményi háttérrel: múzeumokkal, könyvtárakkal, egyéb kultúraközvetítő intézményekkel, a szlovák könyvkultúra megalapozása az olyan buzgó, nemzeti érzésű, kiművelt szlovák főkre hárult, akik megfelelő anyagi erők birtokában könyvgyűjtemények létrehozásával vélték támogathatóan a „nemzeti ügyet”. Ezen tanárok, tehetős polgárok, esetleg nemesek olyan könyvgyűjteményeket hoztak létre, amelyek a gyűjtő specifikus érdeklődésének jegyeit is magukon hordozták.

A szlovák nyelv kodifikátorának, *Anton Bernoláknak* (1762–1813) könyvtárára 1961-ben akadtak rá egészen véletlenül az érsekújvári (Nové Zámky) plébániatemplom padlásán. A megtalált 172 könyv igen rossz állapotban volt, főként a tető beázásának betudhatóan. A könyvgyűjtemény eredetileg feltételezhetően körülbelül 400 kötetet tartalmazott.

Vavrinec Čaplovič (1778–1853) életét elsősorban a könyvgyűjtésnek szentelte, s ennyiben ki is tűnik a többi közül. Árva megyében született, Jasenovában (Jaszenova). A gyűjtést már itt megkezdi, majd 1812-től Zichy Ferenc szolgálatába állva, a család levéltárosaként folytatja Pozsonyban. 1839-ben hozza létre az árvai könyvtárat. A gyűjtéssel 1852-ben hagy fel. Ebben az évben április 26-i keltezéssel jegyzi be könyvkatalógusába, hogy élete során 63 455 aranyat és 23 krajcárt költött könyvgyűjtő szenedélyére. Eme 14 kötetre rúgó katalógust (Catalogus comparatorum librorum) egyébiránt 1792-től vezeti.

Munkásságának tetőpontját mindenképp az árvai könyvtár 1839-es létrehozatala jelenti. Ekkor 20 ezer könyvet adományoz Árva vármegyének. A gyűjtemény alapján létrejött Bibliotheca Čaplovičiana ma Alsókubinban (Dolný Kubín) található. 1858 után a Magyar Tudományos Akadémia ingyen küldi ide kiadványait. 1906–1907-ben *Július Sándy* professzor javaslatára külön épületet emelnek a könyvtárnak, historizáló stílusban. A gyűjtemény 1911-ben kerül ide.

Megemlíthető, hogy Čaplovič különösen jó kapcsolatot táplált a szlovák nemzeti megújíthatóság jelentős alakjaival, egyebek közt Ľudovít Štúrral is.

Michal Rešetka (1794–1854) a szlovák nemzeti kultúra és irodalom fejlődését kutatta, ennek jegyében alakította ki közel 600 idegen nyelvű, 1000 szlovák nyelvű kötetet tartalmazó könyvgyűjteményét, amelyet nyilvános könyvtárnak szánt.

Martin Hamuljak (1789–1859). Akinek munkásságát egyértelműen a szláv orientáció jellemezte, sikertelenül lép fel 1829-ben a Szláv Könyvtár megalapításának gondolatával. 1834-ben alakul meg a Szlovák Nyelv és Irodalom Barátainak Egyesülete. Hamuljak előbb nekik kívánja adományozni könyvtárát, amit végül a Besztercebányai Katolikus Gimnáziumnak ad azzal a kikötéssel, ha egyszer létrejön egy össznemzeti kulturális intézmény, a gyűjteményt tovább kell adományozni. A könyvtár 2471 kötetet és 626 duplikátumot tartalmazott, főként szláv (cseh, délszláv, lengyel, orosz) nyelvű irodalmat, s nagyrészt nyelvtudományi természetű írásokat. A gyűjtemény 1865-ben a Matica slovenskához kerül.

Michal Godra (1801–1874) részben apjától örökölt könyvtárát kölcsönözhetővé teszi. Már az 1830-as évek első felében nyilvántartást vezet Pesten a kölcsönzőkről és a kölcsön adott könyvekről. A későbbiek során Nový Vrbarban tovább nő a könyvtár jelentősége, hiszen még nagyobb olvasótáborot szolgál ki. Az olvasók főleg a gimnáziumi tanulók sorai-

ból kerül ki. 1848/49-ben a könyvtár némileg megsérül.

1985-ben kezdték el *Ján Hollý* (1784–1849) költő könyvtárának rekonstrukcióját. A költői levelei és egyéb források alapján 212 címet sikerült megállapítani. A gyűjtemény feltárásának jelentősége abban áll, hogy ez úton megtudhatjuk, mely szerzők munkáira alapozta a szerző egyes irodalmi műveit. Hollý a gyűjtést 1802–1808 között kezdte Nagyszombatban, ahol tanulmányait folytatta. A gyűjtés során különös figyelmet szentelt az antik, illetve a szláv irodalomnak. A század huszas éveiben fogott hozzá fő műve, Svätopluk című eposza megírásához. Gyűjteményét ekkoriban főként a Nagy Morva Birodalommal kapcsolatos írásokkal bővíti. Könyvtárának egy részét később elküldi a már említett Hamuljaknak, így könyvei Hamuljakéival együtt végül a Matica slovenská könyvtárát gazdagítják.

A csehek és szlovákok nyelvi és irodalmi egységét valló *Pavol Jozef Šafárik* (1795–1861) könyvtára teljes egészében megőrződött a prágai Nemzeti Könyvtárban. Šafárik gyűjteménye tudományos jellegű, ugyanakkor méretét és tartalmát tekintve is, meghaladja a magánkönyvtárak színvonalát. 1819-ben az Újvidéki Szerb Gimnázium igazgatójaként kezdi könyvgyűjtő tevékenységét, s már itt sikerül létrehoznia a kor leggazdagabb szlavisztikai tárgyú magángyűjteményét. A gyűjtést 1833-as Prágába való költözése után is folytatja, mígnem 1841-től romló egészsége és pénzügyi gondjai arra kényszerítik, hogy gyűjteménye egy részét pénzzé tegye.

A szlovák nemzeti megújíthatóság egyik legnagyobb alakjának, *Ján Kollárnak* (1793–1852) a könyvtáráról csak szórványos adatok maradtak fenn. Tudható, hogy amikor Kollár Pestet elhagyva, Bécsbe költözik, a leveleiben „csehszlovák könyvtárként” említett gyűjteményét is viszi magával. Egyes adatok szerint később a Pozsonyi Szlovák Intézetnek szándékozta adományozni könyvtárát, de ott ennek semmi nyoma nincsen, ezért valószínűsíthetően a rokonoknál maradt. Egy töredékét később, 1967-

ben *Ján Poliak* megtalálta a pesti szlovák evangélikus plébánián.

Az első szlovákiai népkönyvtár

Az első, a nagyközönség számára is hozzáférhető szlovákiai kölcsönző könyvtár létrehozatalának gondolata *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký* nevéhez fűződik.

Fejérpataky-Belopotocký (akit egyes források Fejérpataky-Belopotockýként emlegetnek (Žibrotová 1989), (Dolinská 1989)) könyvkereskedő volt, aki 1821-ben telepedett le Liptószentmiklóson, ahol 1829-ben alapította meg az ún. Szlovák Kölcsönző Könyvtárat (Slovenská požičiavacia biblioteka), amelynek a feljegyzések tanúsága szerint 1838-ban 60 olvasója volt. Fejérpataky-Belopotocký hosszú éveken át adta ki a nagyrészt saját maga által írt *Nový i starý vlastenecký kalendárt*, amelyet 1842-től bővített ki a *Slovenský pozorníčk*kal, külön rovatot szentelve könyvtára propagálásának. Mindig hangsúlyozta könyvtára szlovák jellegét, esetenként cseh-szlovák könyvtárként definiálva azt. A könyvtár működtetése során kapcsolatba került és együttműködött *Ludovít Štúrral*. Fő céljának tekintette, hogy az általa alapított népkönyvtár által a műveltséget eljuttassa a szegény rétegeknek, ugyanakkor újabb és újabb hasonló népkönyvtárak alapítására ösztönözzön.

A Szlovák Kölcsönző Könyvtár működését 1843-ban betiltották.

A Matica slovenská könyvtára

A Matica slovenská

1863 után a szlovák értelmiség számára lehetőség nyílik, hogy nagyobb figyelmet szenteljen a szlovák nyelvű irodalom, a szlovák tudomány és népműve-

lés kérdéseinek. Elindul a különböző dokumentumok gyűjtése, gondozása és felhasználása a szlovák nemzeti fejlődés érdekében. Mindezen törekvések egyik folyamánként születik meg a szlovák kultúra istápolásának céljával a *Matica slovenská* nevű, mindmáig létező intézmény.

Miután a 16. század folyamán külföldről beszivárgó, a felvilágosodás égíse alatt fogant eszmék termékenyítőleg hatnak a szlovák nemzetiség jeles személyiségeire is, szlovák területen is egyre több tudományos társaság jön létre a nemzeti ügy felkarolásának céljával. Először *Ribay György (Juraj Ribay)* rukkol elő 1793-ban egy országos, kulturális jellegű intézet megalapításának gondolatával, fölvetve ugyanakkor egy az intézet mellett működő könyvtár létrehozásának ötletét is. 1826-ban *Pavol Jozef Šafárik* közreműködésével létrejön a *Matica Srpska*. Ennek hatására 1827-ben *Ján Kollár* előáll a *Matica slovenská* megalakításának javaslatával. Hamuljak 1829-ben fogalmazza meg egyik levelében egy nyilvános szlovák könyvtár létrehozatalának gondolatát. 1831-ben jön létre a *Matices česká*, amelynek tagjai között szlovákok is vannak. A szlovákok a többi szláv néptől némileg elmaradva, 1844-ben hozzák létre Liptószentmiklóson első kulturális társaságukat, a *Tatrínt*. Nagyobb nyilvános könyvtár ekkoriban még nem található Szlovákia területén.

A forradalom utáni időszakban a szlovák értelmiség tevékenységének helyszíne áttevődik Bécsbe. Itt dolgozik *Ján Kollár* a kormány mellé kinevezett tanácsosként. A bécsi szlovákok adománygyűjtés céljával bálákat szerveznek. E bálakon szerzett hozzájárulásokból 1850-ben 50 arany áll rendelkezésre, amit a *Matica slovenská* számára ajánlottak fel.

A Bach-rendszer bukása kedvezőbb körülményeket teremt a *Matica* létrehozásához. Ekkorra már nagyobb összeg áll rendelkezésre, nagyrészt *Juraj Nathan Petian* evangélikus lelkész nagyvonalú hozzájárulásának következményeképpen: *Petian* 9 ezer aranyat ajánlott fel a *Matica slovenská* számára.

Az 1861. június 6–7-i turócszentmártoni Memorandum-gyűlésen elfogadott követelések között a Matica slovenská megalapításának igénye is megfogalmazást nyer. A magyar kormány e követeléseket elveti. 1861-ben ideiglenes elnökség jön létre az intézményi alapszabályzat megalkotásának céljával. 1862. augusztus 21-én a magyarok ellenkezéséből kifolyólag a többször is kénytelen-kelletlen megváltoztatott alapszabályzatot a császár jóváhagyja.

A Matica slovenská 1863. augusztus 4-én kezdi meg működését. Elnöke *Štefan Moyses*, alelnöke *Karol Kuzmány*.

A Matica slovenská könyvtára

Ján Francisci már a Matica slovenská alapszabályzatának kidolgozásakor megemlíti egy a későbbiek során az intézmény mellett létrehozandó könyvtár alapításának gondolatát. *Michal Chrástek* a *Pešťbudsinske vedomostin* keresztül felhívást intéz a szlovák írókhoz, gondolkodókhoz, hogy minden általuk megjelentetett könyvből ajánljanak fel legalább egyet a létrehozandó könyvtár javára, de más, főként régi szlovák könyveket, kéziratokat is szívesen elfogadnak.

A szervezet második választmányi ülésén fölkéri *Martin Čulant*, a beszercebányai gimnázium igazgatóját (itt őrzik Hamuljak hagyatékát), hogy a következő összejevetelen adjon számot Hamuljak, Michal Rešetka valamint Vavrinec Čaplovič könyvtáráról. 1865-ben Hamuljak hagyatékát átszállítják Moyses püspöki rezidenciájára Beszercebányán. Itt őrzik egy a Matica-gyűjteményt egészen 1869-ig, amikor is az egész Turócszentmártonba kerül. A könyvállomány alapját voltaképp Hamuljak és Rešetka könyvtára képezi. Čaplovič jelentős méretű könyvtára végül máshova kerül (l. fentebb).

A különböző felhívások hatására a könyvtár állománya egyre nagyobb mértékben gyarapodik. Az egyéb szláv nemzetiségek intézményein kívül olyan személyiségek is hozzájárulnak adományaikkal,

mint például II. Sándor orosz cár. 1870–71-ben 5776 könyv áll a könyvtár rendelkezésére, egy évvel később már körülbelül 8000 kötet. 1875-ben a könyvtár állományát 10629 tudományos könyv képezi, valamint 29623 egyéb kiadvány (főleg a Matica slovenská eladatlan kiadványai); 332 kézirat; 12902 érme; 107 régészeti lelet; 2238 fametszet, illetve rézkarc; 182 gipszöntvény; 13 iparművészeti tárgy; 55 régi bankjegy; 23 festmény, valamint gazdag természettudományi gyűjtemény (Fábiková 1988, III. p.).

A 19. század második felében egyre erőteljesebbé váltak a főként a szlovák területeket érintő magyarosító törekvések, amelyek a szlovák intézmények fokozatos felszámolásához vezetnek. Az ezekben az időkben a szlovák nemzetiségi mozgalmak ellen irányuló intézkedések a Matica mellett a három szlovák tannyelvű gimnáziumot is érintik.

1873-ban Jekelfalusy miniszteri tanácsos Turócszentmártonba utazik, ahol megtiltja az az évre hirdetett választmányi ülés összehívását. *Viliam Pailiny-Tóth* és *Jozef Hurban* a Matica slovenská védelmében tett próbálkozásai sikertelenségbe fulladnak. 1875. április 6-án a megtiltják a szlovák nemzetiség egyetlen kulturális intézményének a működését. A szlovák nemzetiségi mozgalom ekkoriban már oly annyira ereje teljében van, hogy képviselőit a Matica betiltása se tántoríthatja el. Újabb szervezetek jönnek létre, mint például a Muzeálna slovenská spoločnosť, amely feladatának tekinti a szlovák nyomtatványok és kéziratok gyűjtését.

A Matica slovenská gyűjteménye a helyén marad, nem lehet azonban hozzáférni. 1904 szeptember 21-én az állományból 29 623 kötetet átszállítanak a Széchenyi Könyvtárba. 1907-ben további 245 könyv kerül el Turócszentmártonból: ezek is a Nemzeti Múzeum Könyvtárába kerülnek. 1919-ben a Matica slovenská újraeledésével, elkezdődnek az első kísérletek az állomány visszaszerzésére. Az 1920–1925 között zajló diplomáciai próbálkozások kudarcot vallanak, 1941–42-ben azonban sikerül

12710 darab kötetet visszaszerezni. Végül az állománynak mintegy a fele visszakerül Turócszentmártonba.

A pozsonyi Szláv Intézet Könyvtára

Az erősödő magyarosító törekvések hatására a Pozsonyban élő szlovák származású teológushallgatók fejében megszületik egy, a szlovák és egyéb szláv irodalmak gyűjtésére szakosodó könyvtár létrehozatalának gondolata. Az ötlet megvalósításában *Juraj Palkovič* diákjai jártak ez élen.

Palkovič, akit 1803-ban megbíznak a pozsonyi evangélikus líceumban abban az évben létrejövő Cseh-Szláv Nyelv és Irodalom Tanszék vezetésével, már 1801-ben előrukkol azzal az ötlettel, hogy amennyiben alakulna egy szlovák tudós társaság, a tagokat kötelezzék arra, hogy az általuk megjelentett könyvekből 10–12 példányt ajánljanak fel egy a későbbiek során alapítandó könyvtár számára. A tanszék megalapítása a könyvtárügy felkarolását is jelentette.

1827-ben a líceum szlovák hallgatói diákkönyvtárat létesítenek, amelynek céljával a cseh és szláv könyvek gyűjtését jelölik meg. A könyvtár gyűjteményének alapját a saját pénzükből vásárolt, valamint az otthonról elhozott könyvek alkotják. Az 1827/28-as tanévben a líceum 183 hallgatója közül több mint 90 szlovák. A könyvtár megalakításából 28-an veszik ki a részüket. 1827-ben megalkotják a könyvtár szabályzatát, amelynek alapján a könyvtár neve *Školská knižnica Slovanského ústavu v Bratislave* (Bibliotheca Scholastica Instituti Slavici Posoniensis) lesz. A szabályzat szerint a könyvtárosoknak a líceum diákjainak soraiból kell kikerülniük; a könyvek egy hétre kölcsönözhetőek; az olvasóknak éves tagdíjat kell fizetniük. Az ekképpen létrejövő könyvtár állományának nagyobbik részét tet-

ték ki az adományként kapott könyvek, kisebb részét a diákok maguk vásárolták.

Miután az 1828/29-es tanévben mindössze 17 beiratkozott olvasó volt, a bevétel pedig 25 aranyat tett ki csupán, elhatározták, hogy kalendáriumban népszerűsítik a könyvtárat, és próbálják adományok felajánlására buzdítani a lelkes szlovákokat, akik – miután híret veszik a könyvtár létrejöttének – egyre nagyobb számban mutatnak hajlandóságot az intézmény anyagi támogatására.

1829-ben ugyancsak az evangélikus líceumban létrejön a Cseh-Szláv Társaság, amelynek elnökéül 1834-ben *Ludovít Štúrt* választják.

Štúr különös figyelmet szentel a könyvtár ügyének. Rendelkezés születik a bevétel külön számlán történő kezeléséről, a kölcsönzők jegyzőkönyvbe vételéről, valamint az adományok pontos feljegyzéséről. Štúr a könyvtár állományának minőségi fejlesztését helyezi középpontba. Levélben keresik meg a szlovák egyházi élet jeles képviselőit, hogy lehetőség szerint járuljanak hozzá az állomány gyarapításához. A szlovák és cseh mellett a többi szláv nemzetiség képviselői is élnek felajánlásokkal. Így például *Josif Milovuk* pesti szerb könyvkereskedő, vagy a jeles szerb író, *Vuk Stefanović Karadžić*. 1838-ban a pétervári akadémia úgy dönt, minden általa kiadott könyvből egy példányt felajánl a Szláv Intézet könyvtárának javára. A Pesten és Bécsben tanuló lengyel diákokon kívül a lengyel emigráció is küldd könyveket Štúrék könyvtárának, jöllehet ezeket politikai tartalmuk okán nem helyezik el a könyvtárban.

Štúrék a Szláv Intézet 1842/43-as tanévre szóló alapszabályzatában (*Soustava Oustavu Slovenského v Bøetislavě na školský rok 1842/43*) kívánták tisztázni a könyvtár és az intézet viszonyát. Mindaddig a könyvtár a Cseh-Szláv Társaság tulajdonát képezte. Ekkor helyezik át az intézet archívumát (a „Listovnat”) is a könyvtárba.

1843-ban a könyvtár fontos szerepet tölt be a szlovák nemzetiségi mozgalmat illetően. Itt érlelődik

meg a szlovák nyelvi önállósulás gondolata, ám miután Štúr előadásait betiltják, és az intézet vezetőjének távoztával a szlovák diákok nagy része is ott hagyja a líceumot, a Cseh-Szláv Tanszék is elveszti addigi jelentőségét, ami a könyvtár működésére is kihat. A maradék szlovák diákság ezután a horvát diákok által alapított Szláv Olvasóteremben jár össze, és tartja a kapcsolatot a helyi szerbekkel. A szlovák-szerb kapcsolatoknak komoly hagyománya volt ugyanis, aminek bizonyítéka, hogy a szerbek külön engedéllyel rendelkeztek, hogy kölcsönözhesenek az intézet könyvtárából.

Természetesen szó sincs arról, hogy Štúr távoztával az intézet könyvtárának működése tökéletesen ellehetetlenülne. A könyvtárosok folytatják a kölcsönző munkát, és igyekeznek időről-időre legalább kis mértékben, de tovább gyarapítani az állományt. Munkájukat megnehezíti, hogy a könyvtár működése az 1848/49-es forradalom idejére felfüggesztődik, illetve hogy Palkovič professzor 1850-ben történő halálával olyan vezetés kerül az intézet élére, amely a könyvtár ügyét – finoman szólva – nem viseli a szívében. A könyvtár működtetésének legfőbb akadályát továbbra is a magyarosító törekvések jelentik, valamint a tény, hogy a könyvtárban, ahogy más szlovák intézményekben is, a magyar kormányzat a pánszláv eszmék terjesztésének egyik eszközét, valamint az asszimilációs folyamatok fő keréktörőjét látja. Amikor tehát 1874–1875-ben rendelkezés születik a nagyrócei (Revúca) a znióváraljai (Kláštôr pod Znievom) és a turócszentmártoni szlovák gimnáziumok bezárásának tárgyában, valamint bizonyos időre pont kerül a Matica slovenská történetének végére, a pozsonyi Szláv Intézet Könyvtára is osztozik az említett intézmények sorsában.

Zárszó

Miután fölvezeltük a szlovák nemzetiségi mozgalmak történetének könyvtárügyi vonatkozásait, adó-

sak maradtunk annak kifejtésével, hogy mi végre is tettük mindezt: milyen hasznunk származik abból, hogy közelebről is szemügyre vettük egy a valamikori Magyarország területén élő nemzetiség kulturális magára találásának, eszmélésének történetét, méghozzá egy némiképp specifikusnak mondható szempontból?

A kérdésre a válasz szinte kínálja magát: ideje megragadnunk minden alkalmat, hogy a nemzeti történelmünkéről való gondolkodást jellemző egyoldalúságból, megalapozatlan részrehajlásból némiképp „kizökkentsük” magunkat, bármily közhelyesen és naivul hangozzék mindez.

A leírtakhoz további két megjegyzés kívánkozik. Az egyik, hogy a szlovák történetírás bármely területére is tévedjünk, elkerülhetetlenül találkozunk az erőszakos magyarosító törekvések fölemlgetésével. Másik megjegyzésünk, hogy a szlovák nemzetiségi mozgalmakban eleinte és igen sokáig semmi jele nem mutatkozott a magyar nemzetiség ellen irányuló indulatoknak, célkitűzéseik között nem szerepeltek az ország területi integritását fenyegető elképzelések.

Irodalom

DOLINSKÁ, E.: Minulost' a súčasnost'. In: Čitateľ. 1989. č. 9. 329-330. p.

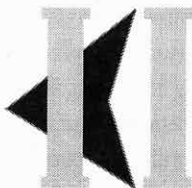
HALIENA, Ján: Dejiny knižnej kultúry na stránkach Knižničného zborníka. In: Knižničný zborník. 1990. 70-77. p.

KUZMIK, Jozef: Knižné zbierky a knižnice na Slovensku v stredoveku a renesancii. Martin : 1989.

MAŽOVČÍK, Augustin: Osobné knižnice slovenských dejateľov – ich miesto a význam v kultúrnych dejinách, s osobitným zreteľom na národné obrodenie In: Knižničný zborník. 1992/1993. 88-109. p.

ZÁVADOVÁ, Katarina: Bibliotheca Čaplovičiana, 1839-1989. In: Čitateľ. 1989. č. 7-8. 282-285. p.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela: Prvá ľudová knižnica na Slovensku. In: Čitateľ. 1989. č. 12. 450. p.

Könyvtári Intézet

Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Budapest, I. Budavári Palota F épület, VIII. emelet

Levél cím: 1827 Budapest, Telefon: 224-3793, Fax: 224-3795,

E-posta: kszk@oszk.hu

Hol keresse a hálózaton számítógépes szolgáltatásainkat?

– 2004. június –

(az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hírt adunk)

a Könyvtári Intézet honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/>

on-line katalógus (LibriVision):

<http://nektar.oszk.hu>

gyarapodási jegyzékünk:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/gyarap>

könyvtárközi kölcsönzés, elektronikus dokumentumszolgáltatás:

kszk@oszk.hu

adatbázisok (MANCI és THES):

<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

(a LISA-t könyvtárunkban helyben szolgáltatjuk)

Könyvtári Figyelő:

<http://www.ki.oszk.hu/kf>

magyar könyvtári lapok tartalomjegyzéke:

<http://www.oszk.hu/konyvtar/tartj/tartjegy.html>

on-line tájékoztatás a LibInfo keretében:

<http://libinfo.oszk.hu>